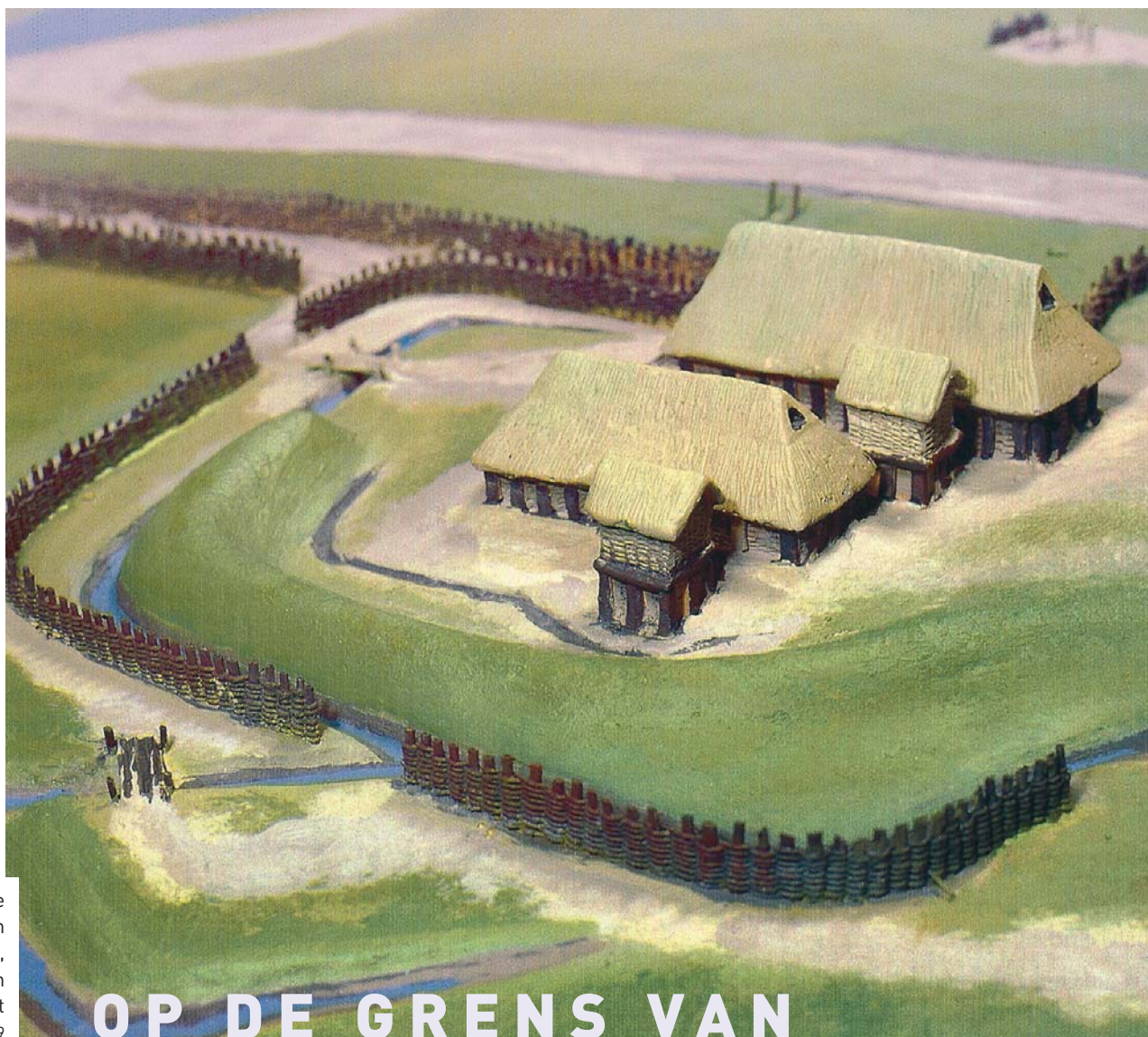

D. Gerrets

ADC ArcheoProjecten

1 – De zogenaamde Herrenhof van de Feddersen Wierde [Duitsland], waarschijnlijk onderkomen van een aristocraat
SCHÖN 1999

OP DE GRENS VAN LAND & WATER

Het onderzoek in Wijnaldum wierp tegelijkertijd even zo vele vragen op. Het archeologische onderzoek bevestigde weliswaar dat hier sieraden zijn vervaardigd met een koninklijke signatuur, maar het onderzoek leidde tegelijkertijd tot het besef hoe weinig we eigenlijk wisten over het ontstaan en de ontwikkeling van het Friese koninkrijk. Om daar meer licht op te laten schijnen startte in 1996 het onderzoeksproject *'De relatie tussen landschap/landschapsgebruik en de economische/politieke machtsvorming in Groot-Friesland tussen de 3e en de 9e eeuw na Chr.'*, waarvan dit promotieonderzoek deel uitmaakte. Groot-Friesland heeft dan betrekking op Frisia dat zich in de 7e eeuw, op het moment van haar

grootste machtsuitbreiding, uitstreckte langs de Noordzeekust van het Zwin op de huidige grens van Nederland en België tot aan de Deense grens.

Zoals de naam van het project aangeeft, lag het beoogde zwaartepunt van het onderzoek in de Vroege Middeleeuwen. Lopende het onderzoek kwam de aandacht echter steeds verder terug in de tijd te liggen. Het onderzoek richtte zich later vooral op de bewoning in de IJzertijd en de Romeinse tijd. Voor deze periode wordt dikwijls gesteld dat het terpengebied in de periferie lag van het gebied waar zich belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen voltrokken. Aanleiding voor deze veronderstelling was de eenvoudige materiële cultuur van de toenmalige terpenbewo-

ners vergeleken met die van andere delen van het Europese continent. Er werd een beeld geschetst van een samenleving bestaande uit kleine, geïsoleerde lokale gemeenschappen van eenvoudige boeren die terpen en wierden bewoonden. Deze boeren stonden onder leiding van hoofdmannen wier macht zich niet verder uitstreckte dan de lokale gemeenschap. De resultaten van het onderzoek in Wijnaldum geven aanleiding dit beeld te herzien.

Tevens werd met het onderzoek te Wijnaldum een oude discussie weer actueel, namelijk de vraag of de Friezen uit de vroege Middeleeuwen wel dezelfde mensen waren als degene die genoemd worden in geschreven bronnen uit de

Op 16 december 2010 promoveerde de auteur aan de Rijksuniversiteit Groningen op het proefschrift 'Op de grens van land en water. Dynamiek van landschap en samenleving in Frisia gedurende de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd.' Met deze promotie kwam een (voorlopig) einde aan een wetenschappelijke zoektocht die eigenlijk al in 1992 begon tijdens de opgraving van de terp Tjitsma bij het Friese Wijnaldum. Bijzondere Vroegmiddeleeuwse metaalvondsten afkomstig van deze terp wezen erop dat hier ambachtlieden werkzaam waren die in dienst stonden van Friese koningen. Daarmee werd het historisch overgeleverde bestaan van een Fries koningschap ook archeologisch aannemelijk gemaakt.

Van sommige van deze koningen, zoals Radbod en zijn voorganger Aldgisl, kennen we zelfs de naam. Verder weten we dat het Friese koninkrijk op een zeker moment het gehele Nederlandse en een groot deel van het Noord-Duitse kustgebied heeft omvat. Ook het Nederlandse rivierengebied behoorde gedurende enige tijd tot hun invloedssfeer. Zo resideerde de reeds genoemde Aldgisl enige tijd in Utrecht. De Friezen slaagden er geruime tijd in de machtsexpansie van het Frankische rijk te weerstaan. En uiteindelijk ontwikkelden de Friezen zich, weliswaar onder Frankisch gezag, gedurende de Vroege Middeleeuwen tot de belangrijkste handelaren in Noordwest-Europa.

2 – Houten 'troon' afkomstig uit een graf te Fallward bij Feddersen Wierde, Duitsland. SCHÖN 1999

Romeinse tijd. Het archeologisch onderzoek op de terp Tjitsma had immers uitgewezen dat deze aan het eind van de Romeinse tijd meer dan een eeuw onbewoond is geweest. Aardewerkonderzoek van Ernst Taayke heeft aangetoond dat dit niet alleen gold voor de terp Tjitsma, maar dat het overgrote deel van de Friese terpen en in mindere mate de Groninger wierden in de vierde eeuw na Chr. onbewoond waren. Dit was een constatering met grote gevolgen. Want, indien de vroegmiddeleeuwse bewoners van het terpengebied andere mensen waren dan die in de Romeinse tijd, waar kwamen deze eerste bewoners dan vandaan? En hoe zag de samenleving eruit waaruit zij voortkwamen?

Friese koningen in de Romeinse tijd

De overgeleverde geschriften van klassieke auteurs die schrijven over onze streken geven echter een geheel andere indruk van de samenleving van het terpengebied in de IJzertijd en Romeinse tijd dan het hierboven geschetste beeld. Wanneer de Romeinen aan het begin van de jaartelling enkele veldtochten door het Noord-Nederlandse kustgebied ondernemen, komen ze ook in het gebied waar de Friezen woonachtig zijn. De Friezen kiezen eieren voor hun geld en sluiten een verdrag met de Romeinen. Weliswaar nemen zij ten opzichte van de Romeinen een ondergeschikte positie in, want bij het aangaan van een dergelijke relatie moesten zij waarschijnlijk gijzelaars afstaan en belasting betalen, maar

daarmee bleef hen erger bespaard. Soms werken ze samen met de Romeinen, bijvoorbeeld door logistieke hand- en spandiensten te verlenen tijdens veldtochten.

De relatie tussen de Friezen en Romeinen staat regelmatig onder druk. De Friezen komen meerdere keren in opstand, bijvoorbeeld wanneer de Romeinen de opgelegde belastingen in de vorm van runderhuiden verzwaren. In 28 na Chr. grijpen de Friezen de wapenen. De Romeinse troepen zien zich in eerste instantie genoodzaakt te vluchten naar de villa van een zekere Cruptorix.

Deze vermelding is ook om een andere reden interessant. Het feit dat er sprake is van een villa, gecombineerd met het 'rix'-suffix (rex betekent koning in het Latijn) in de naam Cruptorix, wijst op de aanwezigheid van een belangrijke persoon, mogelijk een koning. De aanwezigheid van koningen in het Friese gebied blijkt ook uit een vermelding van een incident in 58 na Chr. In dat jaar proberen de Friezen zich onder leiding van de koningen Verritus en Malorix in het voorland van de Romeinse rijksgrens te vestigen. Hun verzoek wordt afgewezen. De Romeinse legerleiding wil deze gedemilitariseerde zone vrij houden van enige vorm van bebouwing. Verritus en Malorix leggen zich hierbij niet neer en gaan op een diplomatieke missie naar Rome om hun verzoek aan keizer Nero voor te leggen. Nero gelast de Friezen het grensgebied te ontruimen

en geeft beide koningen als troostprijs het Romeins burgerrecht. Wanneer de Friezen echter bleven weigeren om te vertrekken, worden zij uiteindelijk met geweld teruggedreven.

Ook in 69 na Chr. komen de Friezen in opstand. Ze kiezen de zijde van de Bataven en andere rebellerende Germaanse volkeren, wanneer die zich onder leiding van Julius Civilis proberen los te maken van het Romeinse rijk. De Bataafse opstand mislukt ternauwernood.

Toch lijken de Friezen vooral te hebben geprofiteerd van hun band met de Romeinen. Het Romeinse leger was een geliefde werkgever. Gedurende meerdere eeuwen dienen Friezen in het Romeinse leger, vrijwel altijd als cavalerist. Sommigen zien zelfs kans toe te treden tot een bereden eenheid van de keizerlijke lijfwacht. Dit is een elite-onderdeel. Door in dienst te treden bij het Romeinse leger konden Friese jongelingen een militaire carrière en een bestaan opbouwen. Tevens gaven ze hiermee invulling aan belangrijk geachte waarden in de Germaanse wereld, zoals roem, moed en eer. Dat het Romeinse leger een grote aantrekkingskracht had, komt mogelijk deels voort uit de wijze waarop het erfrecht in veel Germaanse samenlevingen was georganiseerd.

seerd. Uit historische bronnen weten we dat de oudste zoon de boerderij en het land van erfde. De één na oudste zoon kreeg een paard en een wapenrusting. Daarmee voorkwam men dat boerenbedrijven bij erfenissen moesten worden opgedeeld, wat tot problemen zou kunnen leiden binnen een samenleving waar het boerenbedrijf de belangrijkste bron van bestaan was.

De Romeinen hebben geprobeerd de Friese samenleving meer op Romeinse leest te schoeien, onder andere door het instellen van een 'senaat, magistraten en het invoeren van wetten'. Waarschijnlijk maakten de Romeinen gebruik van bestaande hiërarchische structuren. In hoeverre de Romeinen hierin geslaagd zijn is onduidelijk.

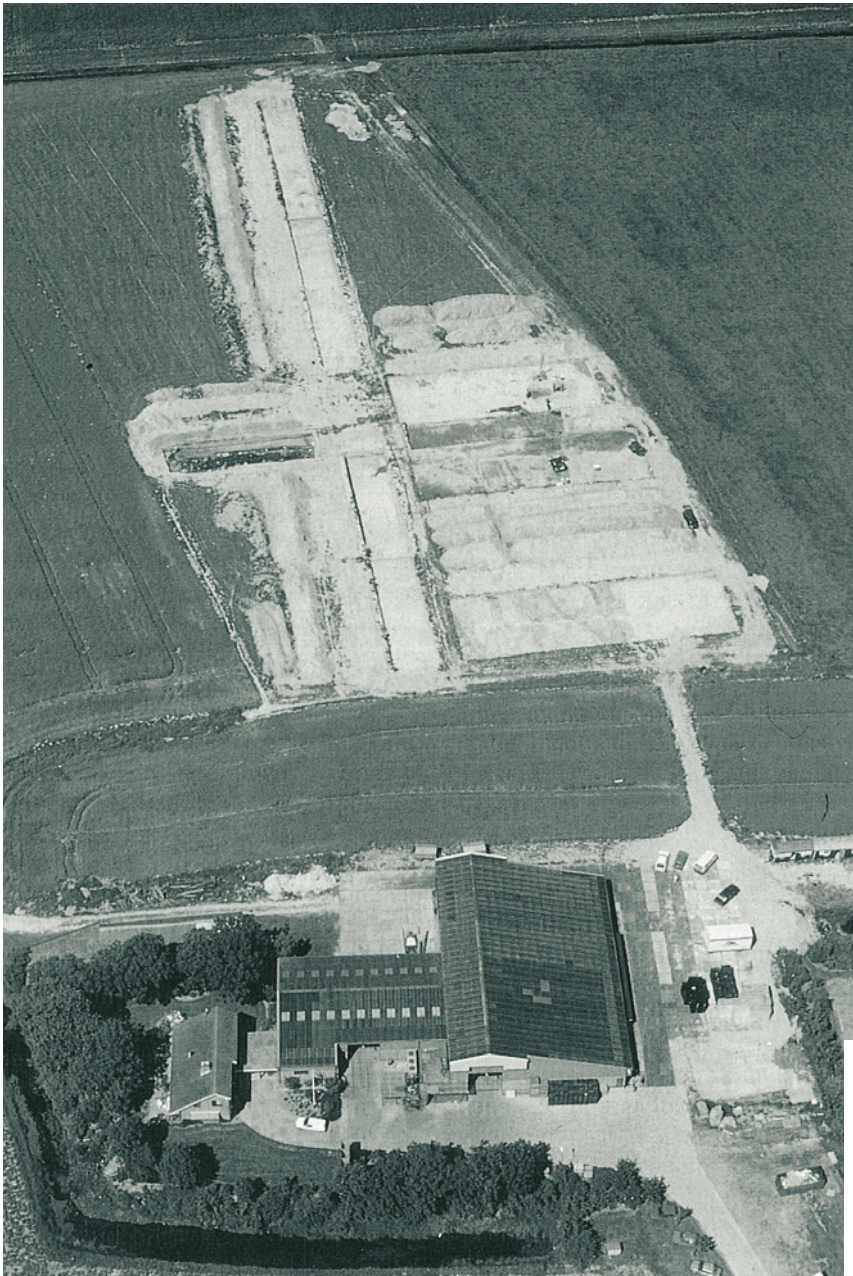
Wonen op terpen en wierden

Terwijl uit de historische bronnen een beeld van de Friese samenleving in de Romeinse tijd naar voren komt als een complexe, hiërarchisch georganiseerde samenleving, die maar weinig verschilt van andere Keltisch-Germaanse samenlevingen, lijkt de materiële cultuur op het eerste gezicht hier niet bij aan te sluiten. Hoe kan dit nu? Waarschijnlijk moet deze discrepantie verklaard worden uit de 'archeologische zichtbaarheid'; de mate waarin maatschappelijke verschillen worden weerspiegeld in de archeologische dataset. Eén van de belangrijkste informatiebronnen die archeologen op dit punt normaliter ter beschikking staat, is het grafbestel. Voor wat betreft het terpengebied is dit echter

niet bruikbaar. We weten niet hoe Friezen in de IJzertijd en Romeinse tijd met hun overleden verwanten zijn omgegaan. Graven uit deze periode zijn uitermate schaars. Daar komt nog bij dat aan de meeste opgegraven menselijke resten uit de Romeinse tijd een 'luchtje' zit. Waarschijnlijk betreft het mensen die uit religieuze overwegingen om het leven zijn gebracht, zoals 'de gehangene van Hatsum' die werd aangetroffen met een leren strop om de nek.

Een andere belangrijke bron voor het verkrijgen van inzicht in sociale stratificatie vormen nederzettingen, en dan met name de grootte en indeling van nederzettingen en die van individuele huizen. Door nederzettinggegevens van groot-schalige terpopgravingen met elkaar te vergelijken, vangen we een glimp op van de sociale verschillen in deze overwegend agrarische samenlevingen. Met name de grootschalige opgraving van de aan de monding van de Weser gelegen Feddersen Wierde in Noord-Duitsland is in dit opzicht bijzonder informatief, omdat hier vrijwel de gehele terp is opgegraven. Hier ontstaat in de 1e eeuw na Chr. een klein dorp bestaande uit tenminste vijf erven. In de 2e/3e eeuw staan hier meer dan vijftien grote woonstallhuizen, tien kleine gebouwen, twee grote gebouwen zonder stalgedeelte en twee zogenaamde handwerkershuizen. Terwijl het algemene beeld voor de Romeinse tijd is dat boerderijen geïsoleerd of in kleine groepjes van slechts enkele boerenhoeven in het landschap liggen, is op de Feddersen Wierde sprake van een heus dorp. Verder is de verscheidenheid van gebouwen opmerkelijk. De handwerkershuizen wijzen erop dat niet langer iedereen in de landbouw werkzaam is, maar dat er sprake is van gespecialiseerde ambachtslieden. Van tenminste één gebouw neemt men aan dat het een *hall* was, een gebouw waar vooraanstaande aristocratische leiders hun volgelingen ontvingen en fêteerden. De variatie in de omvang van het stalgedeelte van de boerderijen is een goede indicatie voor verschillen in welstand, aangezien de veestapel de belangrijkste bestaansbron was voor de boeren. In de 4e/5e eeuw blijft het aantal boerderijen weliswaar min of meer gelijk, maar deze zijn wel sterk afgenomen in omvang.

Een nabij gelegen grafveldje uit dezelfde periode licht wel een tipje van de sluier op over de maatschappelijke positie van de mogelijke bewoners van de Feddersen Wierde. In het grafveld bevond zich onder andere het graf van een man met de insignes van een Romeins officier. De overledene was begraven in een houten bootje, een grafvorm die typisch is voor het Scandinavische gebied. In het graf bevond zich onder andere een monumentale houten zetel versierd met aan de

3 – Luchtfoto van de opgravingen in de terp Tjitsma te Wijnaldum, Friesland.
FOTO: AMSTERDAMS ARCHEOLOGISCH CENTRUM

Romeinse vormenwereld ontleende motieven. Het grafveldje weerspiegelt dat de terpbewoners in twee werelden stonden. Men woonde weliswaar ver verwijderd van de Romeinse rijksgrens, maar zowel in geestelijk als in materieel opzicht was het leven diepgaand beïnvloed door de Romeinen. Tegelijkertijd bleef men vasthouden aan tradities en gewoonten die gangbaar waren in de Germaanse wereld waaruit ze voortkwamen. Dat de Feddersen Wierde geen uitzondering is, bewijst de kleinschalige opgraving in de wierde van Ezinge. Ondanks dat een veel kleiner deel van deze wierde is opgegraven, komt het beeld grotendeels overeen. Ook hier is er een grote verscheidenheid aan woonstalhuizen en komen er handwerkershuizen voor. Een verschil is dat de nederzetting van Ezinge zich waarschijnlijk al in de Late IJzertijd tot een dorp had ontwikkeld, terwijl de bewoning te Feddersen Wierde toen nog een aanvang moest nemen.

Westergo

Verschuiven we onze blik van de Feddersen Wierde en Ezinge westelijk, naar mijn onderzoeksgebied: Westergo (het westelijke deel van de provincie Friesland). Onderzoek wijst uit dat ook hier in de IJzertijd en de Romeinse tijd waarschijnlijk grote dorpsterpen zijn geweest. Een probleem is echter dat op geen van deze terpen grootschalig archeologisch onderzoek is uitgevoerd, zodat dit niet met zekerheid kan worden gesteld. Op basis van indirecte gegevens lijken de dorpsterpen van Tzum, Achlum, Itens, Weidum en Wommels te kunnen worden aanwezen. Ook de terp van Winsum-Bruggeburen die oorspronkelijk 7 meter hoog is geweest behoort waarschijnlijk tot deze groep. Het is opvallend dat deze laatste terp tijdens de militaire campagnes van het Romeinse leger richting Eems, Weser en Elbe aan het begin van de Romeinse tijd een belangrijke rol heeft gespeeld als logistiek steunpunt. Het Romeinse leger maakte gebruik van de bestaande lokale infrastructuur. Enkele vondsten wijzen er op dat deze terp, ook nadat het Romeinse leger zich had teruggetrokken achter de Romeinse rijksgrens, een mogelijk machts-politiek centrum blijft.

De bevolking in Westergo bereikte, evenals in andere delen van West-Europa, haar maximum in de 2e en eerste helft 3e eeuw na Chr. In de anderhalve eeuw daarna neemt het bevolkingsaantal in Westergo dramatisch af. Tot voor kort werd een groeiende invloed van de zee in de Laat-Romeinse tijd gezien als de belangrijkste oorzaak voor de afnemende bevolking in het terpengebied en op de hoogveenranden. Deze stelling is niet meer houdbaar. Een nauwkeurige bestudering van opgravingsgegevens heeft echter uitgewezen

dat men de hoogveenranden juist in exploitatie nam op het moment dat er sprake werd van een toenemende invloed van de zee. Toename van zee-invloed kan dus niet de oorzaak zijn van de dramatische bevolkingsteruggang in de tweede helft van de 3e en het begin van de 4e eeuw.

De alternatieve verklaring moet mogelijk gezocht worden in de ontwikkelingen die zich in deze periode voltrekken binnen het Romeinse rijk. Door interne machtsstrijd tussen verschillende troonpretendenten desintegreert de Romeinse samenleving en raakte de Romeinse blik steeds meer intern gericht. De Romeinse rijksgrens is bij perioden slecht bewaakt, omdat de troepen werden weggehaald om te worden ingezet bij de strijd om de keizerstroon in Rome. Een tweede punt is dat ondanks het feit dat de economische voorspoed binnen het rijk tanende was, tal van Germaanse volkeren en dus ook Friezen, aangehouden door de hoge Romeinse levensstandaard, geprobeerd hebben zich binnen de grenzen van het rijk te vestigen. Eén historische vermelding en recente vondsten van 'Fries' aardewerk in het mondingsgebied van de Schelde in België vormen een aanwijzing dat de bewoners van het terpengebied zuidwaarts zijn getrokken, en zich gevestigd hebben binnen de Romeinse rijksgrens in Noord-Gallië. Hun verhoogde woonplaatsen lieten ze onbeheerd achter.

Nogmaals Friese koningen

Daarmee zijn we terug bij de vragen waar deze bijdrage mee begon, namelijk de oorsprong van de vroegmiddeleeuwse Friezen en de wortels van hun koninkrijk. De beschikbare archeologische gegevens lijken erop te wijzen dat mensen die het Noord-Nederlandse kustgebied in de Vroege Middeleeuwen herkoloniseerden waarschijnlijk verschillende etnische achtergronden hadden. Ze waren afkomstig uit het Noord-Duitse kustgebied en Zuid-Scandinavië. Groepen die hier woonden waren, mede vanwege technische innovaties op maritiem gebied, sterk op de zee georiënteerd. Doordat ze geregeld raids op onze kusten ondernamen waren zij bekend met de Noord-Nederlandse kustwateren.

Vanaf de 5e eeuw zijn de tochten die deze groepen ondernemen niet langer gericht op het vergaren van buit, roem, eer en krijgsgevangenen, die als slaven kunnen worden ingezet, maar vooral om zich te vestigen in het dunbevolkte, vruchtbare Noord-Nederlandse kweldergebied. Niet alleen onze kuststreken worden geherkoloniseerd. Ook vinden er migraties plaats naar de Vlaamse kust, Noord-Gallië en Oost-Engeland. Hoewel er nauwelijks schriftelijke overleveringen zijn over de opbouw van de samenlevingen waaruit deze

kolonisten afkomstig zijn, doen archeologische vondsten vermoeden dat deze tenminste even complex, zo niet complexer, waren als die van de Friezen gedurende de Romeinse tijd.

Hoewel de nieuwkomers in hun denken deels beïnvloed zijn door de Romeinse wereld brachten zij een eigen culturele bagage, inclusief symbooltaal mee, waarmee zij zich duidelijk onderscheidden van de erfgenamen van het Romeinse cultuurgood, de Franken. Geholpen door hun gemeenschappelijke culturele achtergrond ontwikkelden de immigranten de streken rond de Noordzee tot één groot uitwisselingsgebied van goederen en ideeën. Hiermee legden ze de grondslag voor de latere machtsontplooiing van leiders van hun nazaten, zoals Aldgisl en Radbod.

Tot besluit

De Romeinen hebben waarschijnlijk grote invloed gehad op het leven en denken van de (Keltisch-)Germaanse samenlevingen, ook degene die ver buiten de grenzen van hun imperium leefden. Het lijkt grotendeels eenrichtingsverkeer te zijn geweest. Van wederzijdse beïnvloeding lijkt nauwelijks sprake te zijn geweest. Vanuit ons hedendaagse perspectief en culturele achtergrond voelen wij ons over het algemeen meer verbonden met de Romeinse wereld dan die van de Germanen. De wereld van de Romeinen sluit meer aan bij die van ons. Die van de Germanen is ons grotendeels vreemd. We hebben weinig affiniteit met een wereld waarin mensen werden geofferd en waarin krijgslust, roem, eer en eerwraak belangrijke waarden waren in de samenleving. Bovendien is de schriftelijke informatie over deze samenlevingen zonder uitzondering van de hand van auteurs uit de klassieke wereld, die ons door een gekleurde bril naar de Germaanse wereld laten kijken. Daarin schuilt het gevaar dat verschillen onevenredig zwaar worden aangezet en afwijkingen belachelijk worden gemaakt of gekleineerd.

Dit laatste komt onder andere tot uiting in het gebruik van aanduidingen als 'primitief' en 'tribaal'. Dergelijke aanduidingen verhullen de werkelijke complexiteit van deze samenlevingen. Veel van de instituties waarop de Germaanse samenlevingen waren gestoeld waren immers al van pre-Romeinse oorsprong en keerden na het verdwijnen van de Romeinen weer terug. Het Friese koningschap was daar een van.

Noot

¹ Onderhavige tekst is een excerpt uit Gerrets 2010. Zie voor uitgebreide literatuurverwijzingen deze publicatie.